

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО РУХУ В УРСР СЕРЕДИНИ 50-х – КІНЦЯ 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

© Стасюк І.М., 2003

Подано та проаналізовано джерельну базу дослідження: неопубліковані архівні матеріали, опубліковані документи, мемуари та періодичні видання.

Documentary sources of the investigation, unknown archival materials and memoirs are presented and analysed.

Пріоритетним напрямом сучасної вітчизняної історіографічної науки залишається глибоке та всебічне вивчення довготривалого шляху нашого народу до незалежності, зокрема періоду середини 50-х – кінця 80-х років ХХ століття. Дослідження українського національно-патріотичного руху в УРСР післясталінської доби, головним завданням якого власне і була боротьба за державну самостійність, необхідне не тільки для відновлення історичної справедливості. Подальший розвиток Української держави залежатиме і від того, наскільки будуть враховані її керівниками національні прагнення українців у минулі часи.

Протягом тривалого часу проблематика руху була об'єктом наукових досліджень західних істориків. Лише з початку 1990-х років до її належного вивчення приступили вітчизняні дослідники. У справі об'єктивного висвітлення існуючого в 50 – 80-ті роки ХХ століття у республіці руху, трактованого як дисидентський, національно-визвольний, опозиційний чи рух опору, чимало зробили історики О. Бажан, Т. Батенко, Ю. Зайцев, Г. Касьянов, А. Русначенко та інші. У своїх дисертаційних дослідженнях, монографічних працях, наукових публікаціях вони подали огляд джерел та історіографії, звертаючи, як правило, основну увагу на аналіз історіографічної бази дослідження. У даній статті акцент зроблено на характеристиці джерел: неопублікованих та опублікованих архівних документах і матеріалах, а також спогадах учасників руху і періодичних виданнях.

Об'єктивне висвітлення даної проблеми передбачає використання документів різноманітних архівів України: як республіканського, так і обласного рівня. Чимала кількість матеріалів стосовно національно-патріотичного руху в УРСР середини 1950-х – кінця 1980-х років міститься в Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Серед них значний інтерес являють документи з грифом “Таємно” або “Цілком таємно” фонду № 1 Центрального комітету Компартії України [1]: постанови Політбюро ЦК КПУ про боротьбу проти так званого українського буржуазного націоналізму, дані про виявлені владою випадки національного руху та заходи, спрямовані на його ліквідацію, партійні та радянські аналітичні матеріали про форми і методи антирадянської діяльності українських націоналістів. У фонді є відомості про арешти і судові процеси 1965 – 1966-х – 1972 – 1973-х років, про застосування на практиці статей 62 “Антирадянська агітація і пропаганда” та 187 “Поширювання завідомо неправдивих вигадок, які порочать радянський державний і суспільний лад” Кримінального кодексу Української РСР, подані конкретні цифри щодо використання карної медицини в політичних цілях – примусового лікування противників комуністичного тоталітарного режиму в психіатричних лікарнях спеціалізованого типу.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України є також деякі документи українського “самвидаву”, зокрема листи, звернення, клопотання на адресу

керівників партійних та державних структур щодо захисту провідних діячів українського національно-патріотичного руху. Проаналізована частина найбільш поширюваних нелегальним шляхом “самвидавних” антирадянських матеріалів.

У Центральному державному архіві громадських об’єднань України знаходяться і документи, в яких висвітлюються події та факти суспільно-політичного життя республіки в другій половині 1980-х років, аналізуються тенденції його подальшого розвитку. Поряд з інформацією про діяльність самодіяльних (неформальних) громадських об’єднань, їх форми і методи роботи в умовах перебудови в архіві наявна доволі велика кількість матеріалів про виникнення та становлення Народного руху України за перебудову, а особливо про протидію влади його діяльності.

Багато конкретних прикладів критики національної політики СРСР, виступів проти неї, несанкціонованих виявів національного життя відображено в документах Державного архіву Львівської області [2]. Місцеві правоохоронні органи ретельно слідкували й доповідали обласному партійному керівництву, а воно, у свою чергу, в Центральний комітет Комуністичної партії України про факти викриття молодіжних пронаціоналістично налаштованих груп і угруповань, антирадянську діяльність львівської інтелігенції, заходи у зв’язку з виявленими проявами “українського буржуазного націоналізму”.

Враховуючи, що Львівська область була одним з релігійних центрів республіки, зокрема забороненої Української греко-католицької церкви, в Державному архіві Львівської області зберігається великий фактологічний матеріал про УГКЦ та її переслідування: дані про кількісний склад її духовенства, інформації про задоволення релігійних потреб віруючих греко-католиків, їх боротьбу за легалізацію церкви. Уповноважений Ради в справах Російської православної церкви щорічно звітував про атеїстичне виховання населення області, виконання заходів, спрямованих на підірив релігійної бази, на посилення боротьби проти, як вважалось, ворожої діяльності залишків уніатського духовенства.

Для висвітлення історії релігійного руху варто використати документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Тут є спеціальний фонд 4648 – Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР [3]. В ньому наявна інформація про релігійну обстановку в республіці, доповідні записки про стан справ з релігією в Україні, адресовані в Кремль, дані про використання церковних установ, знятих з реєстрації, факти кримінальної відповідальності за порушення радянських законів про культу. Важливі дані про роботу органів цензури знаходяться у фонді 4605 – Головного управління по охороні державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР (Головліту УРСР)[4].

З фондів Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України значний інтерес являють документи про реабілітаційний процес українських письменників: звернення президії письменницької спілки до ЦК КПУ, голови Верховної Ради УРСР, прокурора Київського військового округу з проханням про реабілітацію свого часу заарештованих і засуджених діячів пера з поданням характеристик на них, клопотання про прискорення розгляду деяких справ, припинення вироків і припинення справ через відсутність злочину на окремих літераторів. Цікавими є й матеріали про хід V з’їзду письменників України (1966 рік), червневого пленуму правління СПУ (1987 рік), що містяться у фонді 590 – Спілки письменників України [5].

Важливим джерелом до вивчення історії національно-патріотичного руху в УРСР середини 1950-х – кінця 1980-х років є документи архіву Управління Служби безпеки

України у Львівській області [6]. Це матеріали різнопланового характеру, які загалом дають достатньо повне уявлення про ту чи іншу особу, висвітлюють її життєвий шлях та практичну діяльність. Кримінальні справи містять зазвичай чимало постанов та копій постанов кримінально-процесуального характеру, зокрема стосовно порушення карних справ щодо конкретних учасників руху, призначення групи слідчих по відкритих справах, знищення вилучених під час обшуків матеріалів чи ж передачі їх або окремих з них на збереження в бібліотеку чи інші установи, матеріалів щодо притягнення громадян як обвинувачених, постанов прокурора та суду тощо. Численні протоколи та копії протоколів допитів самих обвинувачених та свідків дають можливість прослідкувати перебіг слідства, з'ясувати громадянську позицію того чи іншого індивіда (підсудного), простежити еволюцію його поглядів під час перебування в слідчих ізоляторах стосовно тих чи інших моментів, загалом пред'явлених обвинувачень. Невід'ємною складовою будь-якої кримінальної справи є речові докази. Ними є насамперед так звана антирадянська, націоналістична література, різного роду експертизи – дактилоскопічні, філологічні, технічні і т.п., наукові рецензії на окремі праці українського “самвидаву” тощо. Разом із приєднаними з інших карних справ фотокопіями чи копіями певних документів, а також вищезгаданих матеріалів вони дають уявлення про методи проведення слідчих дій, способи досягнення слідчими поставлених цілей. Як правило, результатом роботи працівників Комітету державної безпеки був обвинувальний висновок, на підставі якого суд ухвалював вирок.

Суттєвим доповненням до архівних джерел є збірники опублікованих документів і матеріалів. Цілком очевидно, що за радянського часу про їх видання не могло бути і мови. В республіці лише розповсюджувались “самвидавні” праці, що практично завжди мали антирадянське спрямування. Враховуючи безперспективність друку своїх матеріалів на батьківщині, учасники національно-патріотичного руху переправляли їх за кордон, де, завдяки старанням політично активної української діаспори та невтомній праці зарубіжних дослідників, об'єднаних навколо громадсько-політичних та наукових інституцій, українських видавництв, вийшли декілька цінних збірників документів.

Одними з перших матеріалів, опублікованих на Заході, були документи, що проливали світло на обставини засудження членів Української робітничо-селянської спілки. Під назвою “Українські юристи під судом КГБ” вони побачили світ у 1968 році [7].

У центрі уваги таких видань, як “Лихо з розуму (Портрети двадцяти “злочинців”): Збірник матеріалів / Уклав В. Чорновіл”, “Українська інтелігенція під судом КГБ. Матеріали з процесів В. Чорновола, М. Масютка, М. Озерного та ін.”, “Ferment in the Ukraine: Documents by V. Chornovil, I. Kandyba, L. Lukyanenko, V. Moroz and others” –репресії над діячами українського національно-патріотичного руху 1960-х років. У них наводяться біографічні дані про заарештованих та засуджених, міститься інформація про їх діяльність, висвітлюється хід судових розправ над ними, подаються факти й приклади боротьби українських патріотів за свої права після засудження [8].

Цінним матеріалом не лише для дослідників, але й для всіх, хто цікавиться українською дійсністю 1970-х років, є збірка документів “Погром в Україні, 1972 – 1979”. У ній вміщені матеріали, що вийшли з-під пера провідників та активних учасників руху за національні права України, за права її громадян, запроторених за свою діяльність у тюрми і концтабори. Численні листи та звернення, заяви і протести, опубліковані вирокі розкривають правдиву картину життя та боротьби діячів українського національно-патріотичного руху за свої ідеали та переконання, показують весь трагізм їхнього становища в неволі [9].

Закордонні українські видавництва публікували не лише систематизовані за тим чи іншим принципом документальні матеріали. Не менше уваги приділяли вони випуску літератури, у якій висвітлювались окремі факти та події українського суспільно-політичного життя. Передрук із “самвидавних” та офіційних радянських джерел матеріалів щодо реакції творчої молоді Дніпропетровська на брутальну кампанію цькування письменника О. Гончара за написання ним роману “Собор” або ж стосовно причин усунення з політичної арени П. Шелеста тому свідчення [10].

Багатий фактологічний матеріал про боротьбу за національно-політичні і суспільні права серед неросійських народів, в тому числі й українського, міститься у збірці документів під назвою “Национальный вопрос в СССР: Сборник документов” [11].

З другої половини 1970-х років в Україні розгортається правозахисний рух. Нова сторінка протистояння національно свідомого українства проти тоталітарного режиму, звісно, не залишилась поза увагою закордонних дослідників. Ними опрацьовані й введені в науковий обіг документи про завдання і напрями діяльності Української гельсінкської групи, яка, власне, репрезентувала рух за права людини в республіці, заходи правозахисників щодо захисту конкретних громадян, реакцію влади на їх дії [12].

Цінним джерелом до вивчення історії суспільно-політичної думки в Україні у ХХ столітті загалом, а в 1950 – 1980-х роках зокрема, є збірник документів і матеріалів, упорядкований Т. Гунчаком і Р. Сольчаником [13].

Безпосереднє відношення до досліджуваної теми мають такі публікації, як “Основоположні документи Української Гельсінкської Спілки” [14], “Dissent in Ukraine under Gorbachev” (A collection of samizdat documents) [15].

Отже, впродовж декількох десятиліть західною українською діаспорою було видано низку збірників документів і матеріалів, що становлять значний інтерес як для читача, так і для дослідника. Вони являють собою неоціненне джерело інформації, без використання якої важко об’єктивно та правдиво висвітлити процес розвитку національно-патріотичного руху в УРСР у післясталінський період, його зміст, особливості та характерні риси.

Публікація документальних збірників з проблем національно-патріотичного руху в Україні стала можливою лише в умовах державної незалежності. До зламу другого-третього тисячоліть таких видань було ще недостатньо. До найважливіших з них слід віднести збірник “Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали”, присвячений висвітленню культурних процесів в західних областях УРСР від початку 1950-х – до середини 1960-х років [16]. З нього привертають увагу матеріали, що стосуються реабілітації українських культурних діячів в період хрущовської “відлиги”, інформації про наступ на діяльність церкви, переслідування віруючих – греко-католиків, доповідні записки про релігійну ситуацію у Львівській області.

Різноманітністю матеріалів відзначається наукове видання “Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів”. Збірник побудований головним чином на матеріалах ЦДАГОУ і охоплює ширший період, але подає багато документів з 1950 – 1980-х років. Він дає змогу прослідкувати ставлення Комуністичної партії України до національних проблем в республіці. Знаходимо у ньому документи широкого спектру: від доповідних записок та інформацій керівників обласних комітетів партії про стан активності націоналістичних елементів до постанов ЦК КПУ, спрямованих на посилення комуністичної пропаганди, також пропозицій щодо боротьби проти націонал-комунізму [17].

Документи і матеріали про національні процеси в УРСР післясталінського періоду подані в публікації “Національні процеси в Україні: Історія і сучасність: Документи і матеріали”. В основному це передрук матеріалів з уже виданих раніше за кордоном і в республіці документальних збірників, але є в ньому і низка документів, виявлених в архівах України, що публікувалися вперше [18].

Цінні відомості про національно-патріотичний рух в Україні середини 1950-х – кінця 1980-х років містяться у другому томі праці А. Русначенка [19]. Представлені тут документи з ЦДАГОУ, архівів Управління Служби безпеки України в областях та сучасних політичних партій республіки, яких нараховується понад сто, стосуються безпосередньо самого руху. Серед документів в ньому є раніше неопубліковані програмні роботи підпільних груп та організацій, твори українського “самвидаву”, протоколи допитів обвинувачених і свідків тощо. В цій роботі містяться і документи, що стосуються підпільної діяльності нелегальної націоналістичної організації Українського національного фронту.

Інформацію про УНФ дає також наукове видання “Український Національний Фронт: Дослідження, документи, матеріали”, що побачило світ у 2000 році. Воно побудоване так, щоб сформувані у читача цілісне уявлення про Український національний фронт. Вміщені в ньому історичні розвідки про УНФ, програмні документи організації, передрук нелегального журналу “Воля і Батьківщина”, матеріали з архівів СБУ (судові вироки, витяги із слідчих справ членів організації тощо) в поєднанні із біографічними даними чільних осіб УНФ, суттєві штрихи до портретів яких подають матеріали, передруковані із зарубіжних україномовних видань, спогадами підпільників дають чітку та об’єктивну картину однієї з багатьох сторінок історії боротьби української нації за волю [20]. Цінність цієї публікації полягає не тільки в детальному з’ясуванні теоретичної та практичної діяльності Українського національного фронту, його місця і ролі у визвольних змаганнях нашого народу, а й у тому, що вона послужить стимулом для подальших досліджень історії інших українських підпільних організацій середини 50-х – кінця 80-х років ХХ століття.

Отже за порівняно короткий історичний відрізок часу зусиллями українських дослідників підготовлено й введено в науковий обіг ряд документальних збірників, більшою або меншою мірою присвячених висвітленню загалом національно-патріотичного руху в УРСР чи його окремих аспектів.

Важливим джерелом для вивчення даної проблеми є мемуарна література. Це спогади учасників українського національно-патріотичного руху. Вони не позбавлені суб’єктивного моменту. В. Леонюк, Л. Лук’яненко, О. Мешко, М. Осадчий, Д. Шумук [21] та інші згадували про минуле й пережите як люди, що зазнали гонінь та переслідувань, отже, як противники існуючого політичного ладу чи деяких його сторін.

Окрему групу становлять спогади М. Хрущова, П. Шелеста [22] – представників влади, які мали своє бачення подій, зосереджували увагу на збереженні та зміцненні тодішньої політичної системи. Протилежність суспільного становища, політичних поглядів та переконань авторів спогадів зумовила протилежність думок у висвітленні тих чи інших проблем суспільно-політичного життя та шляхів їх вирішення.

Багатий фактологічний матеріал подано у тогочасних періодичних виданнях, що складають не менш важливу групу джерел. Серед закордонних видань значну інформацію про український рух в УРСР містять журнали “Визвольний шлях” та “Сучасність”. Діаметрально протилежні оцінки національно-патріотичного руху в республіці знаходимо на сторінках офіційної радянської преси, зокрема газет “Известия”, “Літературної України”, “Правди”, “Радянської України” тощо.

Отже, проаналізовані архівні матеріали, опубліковані документи, мемуарна література та періодичні видання засвідчують наявність достатньої джерельної бази для всебічного вивчення вітчизняними та зарубіжними науковцями українського національно-патріотичного руху в УРСР середини 1950-х – кінця 1980-х років. Використання цих джерел сприятиме створенню цілісної картини боротьби українського народу за національну незалежність.

1. Ф.1 – Центральний комітет Компартії України (ЦДАГОУ, м. Київ); 2. Ф.П.3 – Львівський обком Компартії України (ДАЛО, м. Львів). 3. Ф.4648 – Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР (ЦДАВОВУ, м. Київ). 4. Ф.4605 – Головне управління по охороні державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР (Головліт УРСР) (ЦДАВОВУ, м. Київ). 5. Ф.590 – Спілка письменників України (ЦДАМЛМУ, м. Київ). 6. Фонд припинених справ (Архів Управління СБУ у Львівській області, м. Львів). 7. Українські юристи під судом КГБ. – Б.м.: Сучасність, 1968. – 108 с. 8. Лихо з розуму (Портрети двадцяти “злочинців”): Збірник матеріалів / Уклад В.Чорновіл. 1-ше репринт., допов. вид. на Україні. – Львів: Іст. – просвітн. орг. “Меморіал”, 1991. – 342 с; Українська інтелігенція під судом КГБ. Матеріали з процесів В.Чорновола, М.Масютка, М.Озерного та ін. Мюнхен: Сучасність, 1970. – 251 с; *Ferment in the Ukraine: Documents by V.Chornovil, I.Kandyba, L.Lukyanenko, V.Moroz and others / Foreword by Max Hayward; Ed. by M.Browne.* – Woodhaven: N.Y.Crisis Press, 1973. – XVIII, 267 p. 9. Погром в Україні, 1972-1979 / Упоряд., довідки і передмова – Роман Купчинський. – Мюнхен: Сучасність, 1980. – 312 с. 10. За що усунули Шелеста?: Документи. – Б.м.: Сучасність, 1973. – VII, 67 с; Молодь Дніпропетровська в боротьбі проти русифікації. – Мюнхен: Сучасність, 1971. – 47 с. 11. Национальный вопрос в СССР: Сборник документов / Составитель Роман Купчинский. – Б.м.: Сучасність, 1975. – 442 с. 12. За права народу: Збірник документів Української Гельсінкської групи. – Мельборн, 1980. – 111 с; Українська Гельсінкська група. 1978-1982: Документи і матеріали / Упорядкував і зред. Осип Зінкевич. – Торонто-Балтимор: Укр. Вид-во “Смолоскип” ім. В.Симоненка, 1983 – 998 с; Український правозахисний рух: Документи й матеріали Української київської Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод / Передм. А.Зваруна; Упоряд. Осип Зінкевич; Комітет Гельсінкських гарантій для України. – Вашингтон-Торонто: Укр. Видавництво “Смолоскип” ім. В.Симоненка, 1978. – X, 477 с. 13. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Упоряд. Тарас Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.3. – 381 с. 14. Основоположні документи Української Гельсінкської Спілки. – Нью-Йорк: Передрук Закорд. Представництва Української Гельсінкської Спілки, 1989. – 22 с. 15. *Dissent in Ukraine under Gorbachev (A collection of samizdat documents) Ed. by T.Kuzio; Foreword by M.Myratov.* – London: Ukrainian Press Agency, 1989. – 53 p. 16. Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали / Упоряд. Тамара Галайчак та ін.; Авт. передмови О.Луцький; Авт. коментар Т.Галайчак; Редкол.: Ю. Сливка та ін.; НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича. – Львів, 1996. – Т.2: 1953-1966. – 918 с. 17. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / НАН України. Ін-т національних відносин і політології; Упоряд.: М.І.Панчук та ін. Редкол.: І.Ф.Курас та ін. – К.: Наукова думка, 560 с. 18. Національні процеси в Україні: Історія і сучасність: Документи і матеріали: Довідник: У 2 ч. / Упор.: Ірина Олексіївна Кресіна та ін.; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – 704 с. 19. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – С. 309 – 719. 20. Український Національний Фронт: Дослідження, документи, матеріали / Упор.

М.В. Дубас, Ю.Д. Зайцев. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 680 с. 21. Леонюк В. На прю стає Об'днання // Зона. – 1994. – № 6. – С. 163 – 180; Лук'яненко Л.Г. Не дам загинуть Україні. – К.: Вид. – культурол. центр “Софія”, 1994. – 512 с; Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. – К., 1991. – 124 с; Мешко О. Свідчу / Записав В. Скрипка. – К.: Українська Республіканська партія, 1996. – 56 с; Осадчий М. Більмо: Автобіографічний нарис у 2-х частинах. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1972. – 92 с; Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади і роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981 рр.). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 432 с. 22. Мемуари Никити Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1990-1994; Шелест П. Все, що скоїться, я передбачав // Україна. – 1990. - №21. – С. 10 – 12; – № 22. – С. 20 – 21; №23. – С. 22 – 24.

В.І. Гусєв, О.В. Мазурін

ЗБРОЙНІ СИЛИ СРСР У ВИРІШЕННІ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИХ ПРОБЛЕМ НАПРИКІНЦІ ІСНУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

© Гусєв В.І., Мазурін О.В., 2003

Досліджується проблема виконання Збройними Силами СРСР внутрішньої силової функції на останньому етапі існування Радянського Союзу. Показано, що Радянська Армія, всупереч марксистсько-ленінському вченню, навіть в умовах “розвинутого соціалізму” силовим способом захищала існування СРСР і виконувала завдання тоталітарного режиму КПРС.

The article investigates the problem of execution of internal forced function by the Armed Forces of the USSR on the last period the Soviet Union's existence. The article shows that the Soviet Army protected the existence of the USSR and executed the tasks of totalitarian regime of the C.P.S.U by using of force contrary to the Marxist-Lenin's doctrine even in the “developed socialism” conditions.

Українські військові історики вже давно збагнули, що історія війська України ХХ століття – це не лише історія цілком самостійних українських збройних сил, але й історія тих армій, де українці виконували військовий обов'язок і становили інколи значну частину певних військових формувань.

Сьогодні, коли об'єктивне положення армії України, її функції та завдання істотно відрізняються від функцій, які виконували Збройні сили СРСР, до складу яких входили громадяни України, виникла нагальна потреба вивчення участі Збройних сил Радянського Союзу у регуляції відношень між громадянами СРСР, примиренні та об'єднанні усіх членів суспільства, збереженні національних і загальнолюдських цінностей. Слід зазначити, що з розпадом Радянського Союзу, вітчизняні дослідники зосередилися на вивченні лише проблематики збройних сил і військових формувань України і залишили поза увагою роль Збройних сил СРСР у перетвореннях в суспільстві Радянського Союзу та їх вплив на розвиток соціального прогресу. Тому у працях військових істориків України практично відсутні розвідки, які стосуються ролі, місця, функцій Збройних сил СРСР на останньому етапі існування Радянського Союзу.